

Colecția Viața în Hristos

Seria Hagiographica

3

**SFÂNTUL SPIRIDON,
EPISCOPUL TRIMITUNDEI
Portret hagiografic bizantin**

Traducere din limba greacă veche și note
de Laura Enache

Studii introductive
de Pr. Dragoș Bahrim și Paul van den Ven

Ediție îngrijită
de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

CUPRINS

Lista de abrevieri	7
Sfântul Spiridon al Trimitundeii și reconstituirea dosarului său hagiografic cipriot (<i>Pr. Dragoș Bahrim</i>)	9
Cultul Sfântului Spiridon (<i>Paul van den Ven</i>)	35
Socrate Scolasticul, <i>Historia ecclesiastica</i> I, 12	53
Salaminius Hermias Sozomen, <i>Historia ecclesiastica</i> I, 11	55
Suda, <i>Lexicon</i>	58
Leontie de Neapolis <i>Viața și petrecerea Sfântului și făcătorului de minuni Spiridon, episcop al cetății Trimitundeii din eparhia insulei ciprioților</i>	59
<i>Viața Sfântului Părintelui nostru Spiridon, episcopul cetății Trimitundeii, compusă de Teodor, episcopul Pafosului</i>	86
<i>Despre minunile celui între Sfinți părintelui nostru Spiridon</i>	144
<i>În această zi, pomenirea celui între Sfinți părintele nostru Trifilie, episcopul Lefcosiei</i>	149
<i>Viața pe scurt a celui între Sfinți părintele nostru făcătorul de minuni Spiridon, episcopul Trimitundeii din insula Cipru</i>	156
Bibliografie	163
Indice de referințe scripturistice	171

Sfântul Spiridon al Trimitundeii și reconstituirea dosarului său hagiografic cipriot

Dintre episcopii sfinți ai secolului al IV-lea, Sfântul Spiridon al Trimitundeii ocupă cu siguranță un loc special în evlavia răsăriteană până astăzi*. Faptul acesta este indicat și de simpla observație că aproape nu există astăzi biserică ortodoxă în care să nu fie pictat în Sfântul Altar chipul marelui ierarh cu acoperământul capului de papură, semn al desăvârșitei sale simplități și sfințeniei. Deși și cele mai vechi texte hagiografice păstrate care i-au fost dedicate, par să aibă un puternic caracter legendar, fiind alcătuite la mai mult de două sute de ani de la moarte, fama sa este atestată de pasajele ample pe care istorici bisericești precum Rufin, Ghelasie din Cyzic, Socrate, sau Sozomen, i le-au dedicat, – idei reluate mai târziu și de Nichifor Calist Xanthopoulos¹ –, de mulțimea de slujbe, hagiografii și colecții de minuni păstrate și publicate până în zilele noastre², dar mai ales de cultul și evlavia deosebită ce s-au dezvoltat în insula Corfu odată cu aducerea aici a moaștelor sale după căderea Constantinopolului din 1453.

Volumul de față își propune să publice, pentru prima oară în limba română, principalele izvoare bizantine privitoare la Sfântul Ierarh Spiridon, anterioare hagiografiei pe

* Mulțumesc părintelui Gheorghios Metallinos, fiu al insulei Corfu, pentru impulsul și încurajările de a alcătui acest important dosar hagiografic.

¹ Nichifor Calist Xanthopoulos, *Historia ecclesiastica*, PG 146, 161-168.

² Pentru o bibliografie esențială, vezi *Κύπρια Μηνήγια (Ἡτοι Ἀκολουθίαι ψαλλόμεναι ἐν Κύπρῳ)*, t. Δ', Arhiepiscopia Ciprului, Lefkosia, 1997, pp. 107-112. Este vorba de peste 30 de ediții tipărite cuprinzând slujbe, colecții de minuni sau hagiografii ale Sfântului Spiridon.

care Sfântul Simeon Metafrastul i-a consacrat-o în secolul al X-lea³, izvoare care au stat la baza acesteia, versiunea metafrastică fiind ulterior preluată și prelucrată în colecțiile mai târzii ale *Vieților Sfinților*.

Demersul nostru ar fi fost imposibil fără aportul fundamental pe care l-au adus în cercetarea exhaustivă a subiectului câțiva cercetători, dintre care cel mai important este bizantinologul belgian Paul van den Ven. Cercetarea sa dedicată Sfântului Spiridon a fost finalizată în 1953 prin volumul de referință *La légende de s. Spyridon, évêque de Trimithonte*⁴. Practic, acesta este punctul de cotitură în cercetarea portretului hagiografic al Sfântului Spiridon, iar a aduce noutăți fundamentale la acest bilanț aproape exhaustiv nu poate fi decât o ambiție sortită eșecului. Încercările anterioare asupra dosarului bizantin spiridonian⁵ nu au avut decât o perspectivă foarte limitată, câtă vreme nu a existat o vedere de ansamblu asupra întregii tradiții manuscrise și nu au fost cunoscute toate textele, valoarea fiecăruia și raporturile dintre ele. Rezultatele sale au fost foarte recent reluate independent și supuse unui examen critic, fără rezultate neapărat spectaculoase, pe de o parte la Moscova de către bizantinologul Andrei Vinogradov⁶ și, pe de altă parte, la Buenos Aires

³ Sfântul Simeon Metafrastul, *Βίος και πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθούντος*, PG 116, 417-468.

⁴ Paul van den Ven, *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte (Bibliothèque du Muséon, 33)*, Louvain, 1953, 4 planșe, 158+200 pp.

⁵ În 1901, Spyridon Papageorgiou a publicat *Viața* scrisă de Teodor din Pafos în volumul *Ἀσματικὴ Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος*, Atena, 1901, pp. 46-109, alături de slujba Sfântului Spiridon, după ce H. Usener în „Beiträge zur Geschichte der Legendenliteratur”, *Jahrbücher für protestantische Theologie*, 13, 1887, pp. 219-232 publicase fragmente din ea. În aceeași epocă, H. Delehaye, în articolul „Saints de Chypre”, *Analecta Bollandiana*, 26, 1907, pp. 239-241, a enumerat, fără alte pretenții, principalele izvoare hagiografice privind Sfântul Spiridon.

⁶ A. Vinogradov, *Свт. Спиридон Тримифунтский, Кипрский Чудотворец. Агиографические источники IV-X столетий* (Smaragdus Philocalias), Sf. Munte Athos, Moscova, 2008.

de clasicistul Pablo Cavallero⁷, cercetări la care vom reveni la momentul cuvenit.

Deși a avut o operă științifică relativ redusă ca întindere, Paul van den Ven⁸ s-a remarcat academic prin două proiecte majore, ambele derulate pe durata a zeci de ani de la anunțarea lor, dar care i-au asigurat tot respectul posterității. Primul proiect a fost dosarul hagiografic cipriot al Sfântului Spiridon al Trimitundeii care a avut la bază cercetarea sa doctorală realizată sub conducerea lui Karl Krumbacher și a lui Albert Ehrhard, al cărui discipol a fost socotit. Paul van den Ven a fost apreciat de timpuriu ca o adevărată speranță a bizantinologiei mondiale. În 1903 a câștigat cu teza sa de doctorat⁹ un concurs organizat pentru o bursă de călătorie și studii, în fața unor concurenți mult mai experimentați la acea dată, Camille Gaspar și Henri Grégoire. Această teză l-a ajutat să devină membru al Școlii franceze din Atena, din 1909 a ocupat un post de conferențiar la catedra de istorie bizantină a Universității din Louvain, unde a reușit să introducă și un curs de filologie bizantină și de greacă post-clasică. Anii primului război mondial l-au determinat pe P. van den Ven să părăsească Europa și să plece în Statele Unite ale Americii, după o scurtă ședere în Anglia.

⁷ Mai ales în volumul P. Cavallero et alii (eds.), *Leoncio de Neápolis, Vida de Espiridón. Edición crítica con traducción, introducción, notas y apéndices*, Editorial de la Facultad de Filosofía y Letras Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, 2014.

⁸ Van den Ven a fost destul de discret cu referințele publice despre sine, așa încât datele biografice prezentate în cele ce urmează sunt preluate din articolul lui P. Orgels, „Bibliographie de Paul van den Ven”, *Byzantion*, 32, 1962, pp. VII-XVI.

⁹ Teza sa de doctorat, socotită de savanți drept un model al genului, va fi publicată abia cincizeci de ani mai târziu în volumul citat mai sus (n. 4). P. van den Ven și-a asumat cu mult folos în cariera sa metoda de cercetare critică a textelor bizantine a maestrului său Karl Krumbacher.

Cultul Sfântului Spiridon¹

Viața scrisă de Teodor de Pafos ne arată precis cum se săvârșea cultul Sfântului Spiridon în biserica din Trimitunda, scaun episcopal pe atunci, în secolul al VII-lea. Găsim aici complet reunite toate elementele care constituiau cultul public al unui sfânt în vechile comunități creștine². Pomenirea admirării episcopului Trimitunde s-a făcut oficial în biserica sa, de către adunarea credincioșilor și în prezența mai multor episcopi ciprioți, în fața mormântului său³. Unul dintre clerici

¹ Extras din Paul van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte (Bibliothèque du Muséon, 33)*, Louvain, 1953, pp. 143*-156*.

² Vezi van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, pp. 81* și 109*-111*. Vezi *infra*, pp. 134-136. Despre diferitele condiții ale cultului, vezi H. Delehay, *Sanctus. Essai sur le culte des saints dans l'Antiquité (Subsidia Hagiographica 17)*, 1927, pp. 123-124.

³ Am semnalat (van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, p. 66*, nota 1 și p. 110*, nota 4), incertitudinea care domnește referitor la amplasarea exactă a mormântului ca urmare a obscurității textului lui Teodor, cel puțin în celelalte manuscrise în afară de P. Se pare că era sub altarul bisericii, așa cum reiese din pasajul următor, p. 97, 20: ἀσπασάμενός τε καὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ὄν τῆ ἐκκλησίᾳ τίμιον αὐτοῦ λείψανον [„sărutând și jertfelnicul care este înălăuntrul bisericii”], (*infra*, p. 139). Conform uzanței răspândite în Apus, ne-am fi așteptat să găsim mormântul într-una din anexe, în *martyrium*; vezi A. Grabar, *Martyrium Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique. I. Architecture*, 1946, p. 335 sq. Dar existau și excepții. Antonie de Novgorod notează, pe la 1200, că trupul sfântului era păstrat la Constantinopol sub altar în biserica mănăstirii Maicii Domnului Hodigitria, și menționează și alte exemple în orașul imperial (A. Grabar, *Martyrium*, p. 295, nota 2 și mai departe). Minunile Sfântului Artemie, redactate spre mijlocul secolului al VII-lea, menționează că trupul era depus sub altarul principal al bisericii Sfântului Ioan Botezătorul din Constantinopol și închis într-un sarcofag de plumb protejat de un gârduț. Vezi H. Delehay, în *Analecta Bollandiana*, 43, 1925, p. 35.

dă citire *Vieții* pe care a alcătuit-o și care este, înainte de toate, o antologie de minuni. Slujba dumnezeiască în cinstea marelui taumaturg, *σύναξις τῆς ἁγίας αὐτοῦ μνήμης*, conținea cu siguranță săvârșirea Sfintei Liturghii. Dacă în incinta consacrată rugăciunile celor de față se înălțau spre Sfânt pentru a căpăta, prin mijlocirea sa, darurile dorite, în afara zidurilor, aceștia se grupau pentru un târg, *πανήγυρις*, care se reînnoiește în Trimitunda la fiecare prăznuire, până în zilele noastre⁴.

De când se oficiază public pomenirea sfântului? Teodor relatează că în 625 a mers special la Trimitunda pentru această sărbătoare⁵. Lucrarea sa, ca și *Laurentianus*, atribuie Sfântului prevestirea apropiatei sale morți și a cinstirii care îi vor fi aduse de mulțimi la mormânt în ziua pomenirii acestui eveniment⁶. Însă, dacă caracterul legendar al acestor realizări hagiografice nu permit să concluzionăm că acestei previziuni îi corespunde vreo realitate istorică oricât de mică, este cert totuși că autorii lor nu au nicio îndoială referitor la acest aspect, de vreme ce și autorul poemului iambic le-a utilizat. Această convingere, pe care nici un text anterior nu o întărește, deoarece nu există vreo altă referință la cult⁷, era fără îndoială întemeiată. Reamintim că picturile care preaslăveau minunile Sfântului în biserica din Trimitunda erau atât de vechi, în secolul al VII-lea

⁴ Vezi van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, p. 114*. Cf. J.T. Hutchinson, C.D. Cobham, *A Handbook of Cyprus*, 1907, p. 128; H. Delehay, în *Analecta Bollandiana*, 26, 1907, pp. 265 și 270.

⁵ Vezi van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, p. 112*.

⁶ van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, pp. 50*, 90*.

⁷ Nu suntem în posesia nici unui calendar vechi al sfinților din Cipru. Sfântul Barnaba a predicat Evanghelia locuitorilor insulei, compatrioții săi, însă nu e nicio urmă a cultului înainte de secolul al V-lea. Călătoria în Țara Sfântă al lui Antonin de Piacenza, care asemeni altor pelerini, a trecut prin Cipru, nu semnalează spre 570 printre locașurile sfinte ale insulei, decât pe cel al Sfântului Epifanie la Constanța, unde se afla mormântul său. Vezi H. Delehay, „Saints de Chypre”, *Analecta Bollandiana*, 26, 1907, p. 235.

încât, în ciuda eforturilor, aproape nu mai reușeai să identifici subiectul⁸. Pare neîndoielnic că reputația lui Spiridon ca sfânt, profet și taumaturg, așa cum o vedem reliefată în istoriile ecleziastice ale primei jumătăți a sec. al V-lea⁹, îi atrăsesse deja de pe atunci onorurile cultului în orașul său episcopal. Este posibil să fi fost întemeiat acest cult, aproape simultan cu o întregă pleiadă de mărturisitori, episcopi și asceți renumiți ai secolului al IV-lea, contemporanii săi, al căror cult se introducea, urmând celui al martirilor¹⁰.

Dacă suntem clarificați, datorită lui Teodor din Pafos, cu privire la principalele moduri de cinstire ale Sfântului la data de 14 decembrie 655, recădem mai apoi în ignoranța cea mai profundă, sursele istorice lipsind cu desăvârșire. Se cuvine fără îndoială să căutăm motivul acestei tăceri în tulburările cauzate de invaziile arabe din a doua jumătate a secolului al VII-lea. Este tentant să admitem că mutarea la Constantinopol a moaștelor sfântului a avut loc în această perioadă tulbure¹¹ și chiar s-a presupus¹² că aceasta s-a petrecut în 691, în timpul emigrării în masă impuse ciprioților de împăratul Iustinian II¹³.

⁸ Vezi van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, p. 81* și 110*-112*.

⁹ Epitetul ἅγιος îi este dat de Sozomen, în titlul comentariului său analizat de noi (van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, p. 22* sq): διήγησις περὶ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ περὶ τῆς αὐτοῦ μετριοφροσύνης καὶ καταστάσεως. Același calificativ se găsește și la Ghelasia din Cyzic (van den Ven, „Introduction”, *La légende de S. Spyridon*, pp. 36*, 39*). Însă știm că utilizarea termenului ἅγιος în acea epocă nu însemna neapărat că desemnează un personaj celebrat în cultul public; cf. H. Delehay, *Sanctus*, pp. 55-59.

¹⁰ Vezi H. Delehay, *Sanctus*, pp. 111-116.

¹¹ Vezi Johann-Georg Herzog zu Sachsen, *Der heilige Spyridon. Seine Verehrung und Iconographie* (mit 8 Abbildungen), Leipzig, 1913, p. 9. Autorul afirmă că a extras această indicație din *Συναξαριστής* al lui Nicodim Aghioritul. Însă probabil se înșală, căci eu personal nu am găsit-o.

¹² Johann-Georg Herzog zu Sachsen, *Der heilige Spyridon*, p. 9.

¹³ Cf. G. Hill, *A History of Cyprus I: To the Conquest by Richard Lion Heart*, Cambridge, 1972, pp. 286-289.

Socrate Scolasticul, *Historia ecclesiastica* I, 12¹

Despre Spiridon, episcopul ciprioților

Iar cât despre Spiridon, atât de mare îi era cuvioșia, încât a fost învrednicit să fie și păstor de oameni. Acesta a moștenit episcopia uneia dintre cetățile cele din Cipru, Timitunda, dar din pricina multei lui smerenii, deși avea episcopia, păștea și oile. Sunt multe de spus, așadar, despre el, dar eu voi aminti doar unul sau două lucruri, ca nu cumva să par că mă abat prea mult de la subiect.

Odată pe la miezul nopții, intrând niște tâlhari în staulul oilor pe ascuns, se sileau să taie oile. Dar Dumnezeu, Cel ce mântuiește pe păstor, a izbăvit și oile. Căci tâlharii, printr-o putere nevăzută, au fost legați lângă staule. S-a făcut dimineața și Spiridon a venit la oi și, de cum i-a găsit cu mâinile la spate, a cunoscut lucrul și, rugându-se, i-a dezlegat pe furi, învățându-i multe și îndemnându-i să ia din osteneli drepte și nu din nedreptate, iar apoi, dăruindu-le un berbec, i-a slobozit și bucuros a adăugat: „Ca nu cumva, zice, să vă arătați a fi privegheat degeaba”. Așadar, aceasta este una dintre minunile lui Spiridon, iar o alta la fel cu aceasta. Avea el o fiică fecioară care se împărțea de evlavia tatălui, pe nume Irina. O cunoștință oarecare i-a încredințat acesteia o podobă de mult preț, iar ea, ca să pună într-un loc mai sigur

¹ Traducere după W. Bright (ed.), *Socrates' Ecclesiastical History*, second edition, Oxford, 1893, pp. 30-31.

ceea ce i s-a dat în păstrare, a îngropat-o în pământ, dar nu după mult timp Irina a părăsit viața. Vine după un an cel ce i-a încredințat lucrul, dar, negăsind pe fecioară, îl implică pe tatăl, acum învinuindu-l, acum rugându-l. Dar fiindcă bătrânul avea necaz de paguba celui ce i-a încredințat lucrul, venind la mormântul fiicei, L-a chemat pe Dumnezeu, ca mai înainte de vreme să-i arate lui făgăduita înviere și nu a fost înșelat în nădejdea lui. Căci degrab fecioara i se arată tatălui vie și, însemnând locul unde a îngropat podoaba, s-a dus îndată.

Asemenea oameni au strălucit în biserici în vremurile împăratului Constantin. Acestea și eu le-am auzit de la mulți ciprioți și le-am citit într-o scriere a unui oarecare preot Rufin, scrisă în limba latină, din care am adunat acestea și altele câteva dintre cele spuse nu după mult timp.

Salaminius Hermias Sozomen

Historia ecclesiastica, I, 11¹

În vremea acestora, am aflat că era și Spiridon al Trimitunde, Episcopul Ciprului, a cărui virtute socotesc că o arată îndeajuns faima cu privire la el care ține încă și până astăzi. Cea mai mare parte a minunilor săvârșite prin el cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cât pare, le știu cei din patria lui, dar eu nu voi ascunde cele care au ajuns până la noi. Căci acesta era țăran, având nevastă și copii, dar, în pofida acestui fapt, a ajuns să iconomisească cele dumnezeiești.

Dar de vreme ce am fost adus de cuvânt până aici, nu este nepotrivit să adaug și aceasta. Era în obiceiul acestui Spiridon să împartă dintre roadele care-i rodeau lui, pe unele, săracilor, pe altele să le dea cu împrumut celor ce voiau. Dar dădea sau primea, fără să dea sau să primească el însuși, ci arăta numai cămara, îngăduind celor ce veneau să ia cât aveau nevoie și apoi iarăși să aducă înapoi cât știau că au luat. Împrumutând cineva în felul acesta, a venit ca să dea înapoi. Dar îndemnat fiind de sfântul, după obicei, ca el însuși de la sine să ducă înapoi în cămară cele împrumutate, acela s-a plecat spre nedreptate și, socotind că poate tăinui, nu a înapoiat datoria, ci a reținut plata datoriei, și a plecat ca și cum ar fi plătit. Dar faptul nu putea rămâne pentru multă vreme ascuns. După ceva timp, omul a avut iar nevoie să împrumute. Iar sfântul l-a trimis în cămară, împuternicindu-l ca de la sine să măsoare cât

¹ Traducere după J. Bidez, G.C. Hansen, *Sozomenus. Kirchengeschichte (Die griechischen christlichen Schriftsteller 50)*, Berlin: Akademie Verlag, 1960, pp. 22-23.

voiește. Dar acela, văzând casa goală, i-a făcut cunoscut lui Spiridon. Sfântul zice către el: „De mirare este, omule, cum numai ție ți se pare că lipsesc din cămară cele trebuitoare. Cercetează-te, nu cumva, folosindu-le altă dată, nu le-ai dat înapoi pe cele dintâi? Dacă nu este așa, atunci de bună seamă că nu vei fi păgubit de cele de care ai nevoie. Du-te iarăși, crezând că le vei găsi”. Și acela, astfel prins, și-a mărturisit păcatul.

Vrednice de uimire sunt demnitatea acestui dumnezeiesc bărbat și acribia rânduiei dumnezeiești. Se zice că după puțină vreme s-au adunat episcopii Ciprului la un loc pentru o trebuință oarecare. Dar era între ei și Spiridon acesta și Trifilie, Episcopul Lidrei, bărbat, altminteri, înțelept, care a petrecut multă vreme în cetatea Virition² pentru învățătura legilor, și, săvârșindu-se sinaxă, Trifilie este îndemnat să învețe mulțimea. Când a trebuit să aducă în mijloc cuvântul acela *ia patul tău și umblă*³, a spus „targă” [σκιμποδα] în loc de *pat* [κράββατον], schimbând cuvântul. Și Spiridon, indignându-se, a zis: „Nu ești tu mai bun decât Cel ce a zis «pat», ca să te rușinezi a folosi cuvintele Lui”, și, zicând acestea, a sărit din scaunul arhieresc, în fața poporului, învățând prin aceasta pe cel ce se mândrise cu cuvintele să se smerească, fiindcă era potrivit să-l rușineze, fiind mai demn de cinste și mai slăvit în fapte și, totodată, mai bătrân cu vârsta și cu preoția.

Cum se purta cu privire la primirea de străini, trebuie știut de aici. În postul Paștelui a venit cineva la el din călătorie. În aceste zile de post obișnuia să postească împreună cu toți ai lui și în acea zi să rămână cu totul nemâncăți, dar văzându-l pe străin foarte împușinat, zice către fecioară: „Adu, ca să speli picioarele bărbatului și să-i pui lui să mănânce”, dar când fecioara a zis că nu au nici pâine, nici legume (căci era de prisos pregătirea lor din cauza postului), sfântul, rugându-se mai întâi

² Actualul Beirut.

³ In 5, 8.

și cerând iertare, a poruncit fetei să fiarbă carne de porc păstrată la sare pe care o aveau în casă, iar când a fiert-o, așezându-se împreună cu străinul, a mâncat din carnea pusă dinainte și l-a rugat pe bărbat să-i urmeze purtarea. Dar fiindcă acela refuza și se numea pe sine creștin, îi zice lui: „Tocmai de aceea nu trebuie să refuzi, căci *toate sunt curate celor curați*⁴, așa cum a arătat dumnezeiescul cuvânt”. Acestea sunt despre Spiridon.

⁴ Tit 1, 15.